

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В АНАЛІЗІ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ В ЕКОНОМІЦІ

В статье рассматриваются теоретические основы организации процесса управления в сложных социально-экономических системах и исследуются преимущества и недостатки основных видов управления, которые могут быть использованы в рыночных условиях хозяйствования.

Ключевые слова: процесс управления, объект управления, социально-экономическая система, обратная связь, регулятор, рыночный механизм, управляющее воздействие.

Annotation. In this article is considered the basic foundation of management process structure in the complex socio-economic systems and traced advantages and disadvantages of the main modes of management which are used in market economy.

Keywords: Management Process Structure, Object of Management, Complex Socio-Economic System, Feedback, Regulator, Market Mechanism, Control Action.

Анотация. У цієї статті розглядаються теоретичні основи організації процесу управління в складних соціально-економічних системах і досліджуються переваги та недоліки основних методів управління, які можуть бути використані в ринкових умовах господарювання

Ключові слова: процес управління, об'єкт управління, складна соціально-економічна система, зворотний зв'язок, регулятор, ринковий механізм, управляючий вплив.

Метою нашого дослідження є структуризація уявлення про управління і формулювання системи понять, що дозволяє знаходити аналогії між різними сферами конкретного знання в контексті аналізу процесу управління в складних соціально-економічних системах.

Управління — функція системи, орієнтована або ж на збереження її сутнісних властивостей, втрата яких означає руйнування системи (тобто, на виживання), або ж на досягнення конкретної цілі, виконання визначеної програми, вирішення певної задачі, що фіксуються поза межами системи. Поняття управління не формалізоване настільки, щоб можна було дати його точне і при цьому досить широке визначення.

Будь-яке описове визначення управління неминуче оперує поняттями загальноприйняті формалізації: система, ціль, програма та ін. Наведене визначення розрізняє, на нашу думку, хоча і не зовсім строго, два випадки: перший має відношення до самоорганізованих систем (біологічних, соціальних, економічних, організаційних), другий є характерним для окремих підсистем, що є самоорганізованими, для різноманітних технічних пристроїв, а також для деяких систем, що спеціально створюються, які розглядаються, у всякому випадку на перших етапах їх існування, як допоміжні. При цьому ціль можна співвідносити до окремих випадків управління, або вважати невід'ємним атрибутом управління взагалі — залежно від трактування відповідних понять.

Намагання побудувати загальну теорію управління, загалом, зводяться до побудови абстрактної концепції, що претендує на охоплення надзвичайно різноманітних окремих випадків з багатьох областей науки і практики. Концепція, що пропонується тут, має на меті структурувати уявлення про управління і сформулювати систему понять, що дозволяє знаходити аналогії між різними сферами конкретного знання в контексті аналізу управління в відповідних дисциплінах.

Систему, в якій реалізується функція управління, зазвичай називають системою управління і виділяють у ній дві підсистеми: управляюча і керована (та, якою управляють). Управляюча система здійснює функцію управління, керована є її об'єктом.

Якщо управління здійснюється свідомо, то управляюча система створюється суб'єктом управління — спостерігачем, він також формує ціль (цілі). У свою чергу, об'єкт управління

може виявитися системою, що визначає множину ієрархічних структур, причому з суттєво відмінними цілями і змістом функцій на різних рівнях.

Інколи поняття суб'єкт і ціль управління трактуються ширше: суб'єкт управління ототожнюється з управляючою системою (незалежно від її природи), а в якості цілі приймається виконання програми управління. Поділ системи управління на управляючу і керовану підсистеми не завжди можна здійснити однозначно. В технічних системах труднощі, що при цьому виникають, не мають принципового характеру, і пов'язані лише зі зручністю опису (наприклад, при телеуправлінні пристрої прийому і передачі, що розміщені на об'єкті управління, можна відносити як до нього самого, так і до управляючої системи).

Між управляючою системою і керованою системою необхідні канали зв'язку. По каналу зв'язку, що веде до управляючої системи від керованої, передається інформація про стан останньої, точніше, про поточні значення суттєвих змінних об'єктів управління. По каналу зв'язку зворотного напрямку передається управляюча інформація (управляючий вплив). Таким чином, управляюча і керована системи об'єднані контуром зворотного зв'язку.

В окремих випадках канал зв'язку для передачі інформації про стан об'єкта управління відсутній і є лише прямий зв'язок. Такі схеми управління є досить обмеженими по можливостям і відзначаються низькою надійністю.

Найпростішу схему управління зі зворотним зв'язком зображено на рис. 1, де R — управляюча система, Q — керована система, E — середовище системи управління, d — канал передачі інформації про стан об'єкта управління, f — канал передачі управляючої інформації, i — вплив середовища на об'єкт управління, a — вихід об'єкта управління. Ця схема, зокрема, досить адекватно описує численні механізми регулювання по принципу гомеостазу в біологічних (не вище одного організму) і технічних системах.

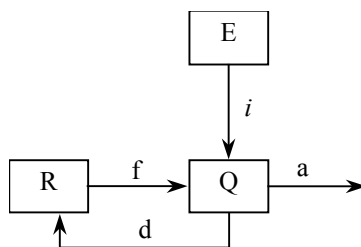

Рис. 1. Система управління зі зворотним зв'язком

Стан об'єкта управління в будь-який момент часу залежить від його попередніх станів, впливів середовища і управляючих впливів, а стан управляючої системи — від станів об'єкта управління (і, можливо, її власних попередніх станів).

У технічних і біологічних системах механізми регуляції по такій схемі, як правило, діють автоматично. При цьому матеріальна субстанція, зміна якої дає інформацію про стан об'єкта управління (тиск пари, температура, електромагнітні характеристики і т.д.) використовується у каналі зв'язку d як носій цієї інформації. Для перетворення даних про стан в управляючі сигнали, управляюча система R відповідно змінює величину сигналу, отриманого по каналу f або ж перетворює його, переводячи в якісно новий носій (наприклад, тиск — у напругу електричного струму). У даному окремому випадку управляючу систему, що функціонує автоматично, зазвичай називають регулятором, але нерідко ці обидва терміни вживаються і як синоніми.

Важливою визначальною особливістю соціально-економічних систем, що керуються свідомо, є обов'язкова наявність посередника в зв'язках d і f , тобто відсутність автоматизму їх функціонування. Це обумовлює різні специфічні вимоги до організації систем соціально-економічного управління.

Схема на рис. 1 є недостатньою для абстрактного опису сучасних технічних систем регулювання і поведінки вищих тварин, керованих розвиненою вищою нервовою діяльністю, а тим більше — систем управління соціально-економічними процесами. В цих випадках управляюча система має не тільки реєструвати стан об'єкта управління, але і спостерігати за зміною середовища, прогнозувати можливі реакції об'єкта на ці зміни — ті що вже мали місце або очікувані — з метою завчасного прийняття відповідних заходів (тобто, здійснює випереджуваче визначення станів об'єкта управління, траєкторій його розвитку або тенденцій у

його динаміці). Одну з можливих у подібних випадках схем інформаційних взаємовідносин наведено на рис. 2.

В обох наведених схемах, а також інших варіантах інформаційної взаємодії керованої і управляючої систем, остання представляє собою орган переробки інформації про стан об'єкта управління і середовища функціонування системи управління в цілому в управляючі впливи. В рамках такого підходу діяльність управляючої системи розглядається по схемі «стимул — реакція», тобто аналізується (або проектується) перетворення вхідної інформації (по каналу d в схемі на рис. 1, по каналам d і i_R на рис. 2) у вихідну (канал f).

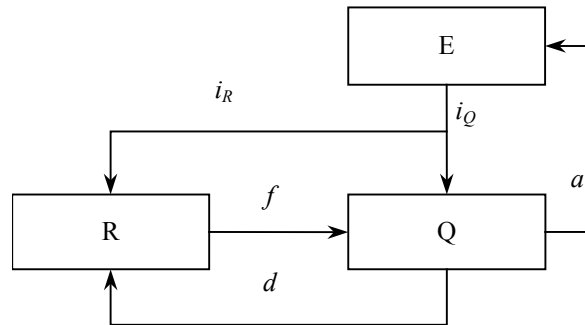

Рис. 2. Система управління зі складним зворотним зв'язком

Будь який управляючий вплив передбачає зменшення різноманітності об'єкту управління. Принцип необхідної різноманітності визначає вимоги до вибіркової здатності управляючої системи, що обумовлюються тим зменшенням різноманітності об'єкту управління, яке потребується для дієвості управління.

Посилення вибіркової здатності управляючої системи (тобто збільшення її пропускної спроможності як каналу зв'язку, потужності при переробці інформації або ж власної різноманітності) при розробці великих систем управління є центральною проблемою управління. Р. Ешбі [1] зауважив аналогію між підсилювачами потужності в техніці і підсилювачами управляючої системи: остання повинна користуватися якимось інтенсивним джерелом різноманітності таким чином спрямовуючи його функціонування, щоб індукувати появи його вибіркової здатності (здатність до вибору), що відповідають цілі управління. Таким джерелом різноманітності в соціально-економічному управлінні є людина з її цілеспрямованою діяльністю, що є самоорганізованою. Проблема посилення вибіркової здатності в соціально-економічній сфері значною мірою зводиться до підвищення ефективності використання людського фактора. Цей висновок, достатньо елементарний для гуманітарних наук, у даному контексті цікавий тим, що отриманий у рамках аналізу з позицій кібернетики. Подібно до технічних підсилювачів потужності, підсилювачі різноманітності можуть бути багатокаскадними: це досягається ієрархічною організацією управляючої системи.

Якщо всі процедури трансформації інформації (про стани об'єкту управління і середовища) в управляючі впливи можуть бути формально описані, то такий опис називається алгоритмом управління. Виявлення ланок в управляючій системі, що допускають формалізацію і розробка відповідних алгоритмів управління, складають найважливішу частину діяльності по автоматизації управління. Проте повна формалізація при управлінні великими системами є нездійсненною, що призводить до необхідності використання принципу зовнішнього доповнення.

Формалізація процесів управління в соціально економічній сфері спирається на використання математичного моделювання, причому для прогнозу середовища і об'єкта управління (зокрема тих, що досягаються в результаті тих або тих управляючих впливів) використовується переважно дескриптивні моделі, а для розробки варіантів управляючих рішень — прескриптивні.

Управління економічною системою здійснюється у два етапи: 1) опрацювання економічної інформації і прийняття на цій основі рішень про вплив на економічну систему; 2) реалізація цих рішень.

При такому підході економіка розглядається як система, управління якою включає два елементи: визначення траєкторії станів системи (тобто формування цілі і зазначення шляхів її досягнення) і утримання системи на цій траєкторії шляхом регулювання. Відповідно, в підсистемі управління кібернетичної системи виділяються два блоки — блок визначення цілей і блок регулювання (регулятор).

Існують три основних види управління: I) програмне (або жорстке); II) регулювання поведінки керованого об'єкту; III) саморегулювання, тобто автоматичне регулювання (самоналаш-

тування або самоорганізація) [2]. Взаємодія блоку управління (БУ) та об'єкту управління (ОУ) зображена на рис. 3. (Штриховка — умовне позначення навколишнього середовища.)

Управління (регулювання) діяльності господарських систем може розглядатися двоїсто з системної точки зору.

При цьому враховується, що мова іде вже не про технічні системи, а про системи соціально-економічні, в яких значну роль відіграють суб'єктивні фактори, інтереси людей.

По-перше, та або та бажана поведінка керованої системи і її елементів (господарських ланок) досягається прямим управляючим впливом (нормативом, вказівкою, наказом, плановим завданням, заборобою певної дії). При цьому власні інтереси осіб, що складають дану господарську ланку, до уваги не приймаються (хоча, природно, такий вплив може в дійсності прислужитися на користь їх інтересам вширокому сенсі, як інтересам членів суспільства). Це і є так зване адміністративне управління.

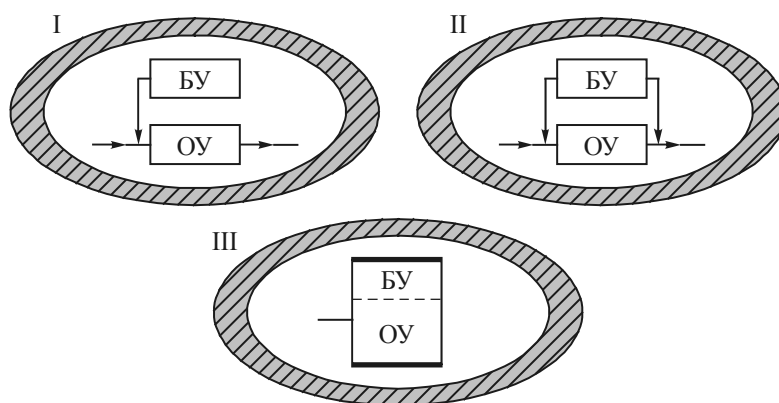

Рис. 3. Види управління

По-друге, створюються економічні умови, що зацікавлюють господарські ланки в бажаній поведінці системи (за допомогою встановлення відповідних цін, нормативів і доведення іншої інформації). Це — економічні методи управління.

Адміністративне управління, таким чином, ближче до програмного; при економічному ж управлінні більш активна роль відводиться саморегулюванню і дієвості ринкових механізмів.

У науковій літературі можна зустріти протиставлення: адміністративні методи управління — вольові, економічні — наукові. Таке протиставлення є, на нашу думку, неправомірним, оскільки і адміністративні методи можуть (і мають бути) науковими, і економічні — вольовими. Можна, наприклад, встановити такі податки і нормативи, що ініціатива господарських ланок, самостійних фірм і корпорацій буде зв'язаною не менше, ніж при чисто адміністративному регулюванні.

Загальні (тобто такі, що відволікаються від предметної області) класифікації систем управління виходять як з особливостей процесів переробки інформації при управлінні, так і з властивостей управляючих впливів, що виробляються. Фундаментальне значення має відмінність стихійних і свідомих процесів управління. Стихійні регуляційні механізми — продукт тривалої біологічної або суспільної еволюції, вони забезпечують у системах, у яких вони сформувалися не тільки досить прості типи гомеостатичної стійкості, але й здатність до адаптації до середовища, що суттєво змінюється, до самоорганізації і саморозвитку, до активного впливу на середовище з метою збереження його параметрів у прийнятних для активної системи управління границях.

Найважливіший із стихійних механізмів економічного регулювання — ринок. У системі суспільного виробництва об'єктом ринкового регулювання є та її частина, яка функціонує на основі суспільного розподілу праці і товарно-грошових відносин. Поза безпосереднім впливом ринку залишається, по суті, лише натуральне господарство. В ході розвитку капіталістичної формації у сферу ринку попадає практично все національне господарство.

При класичному капіталізмі ринок здійснює вирішальний вплив на розподіл економічних ресурсів і виробленої продукції між окремими господарськими агентами і, тим самим, на формування пропорцій суспільного виробництва. Як регулятор, ринок обумовлює адаптацію виробництва до суспільних потреб. Забезпечуючи споживачу свободу вибору товару і продавця, а виробнику — виду і обсягу діяльності (кожного разу в межах їх економічних можливостей), ри-

нок наче узагальнює результати великої кількості децентралізованих актів обміну і формує систему економічних оцінок, насамперед цін на товари, послуги, позичкові капітали, робочу силу.

Основні фактори формування ринкових цін — попит і пропозиція. Але, по-перше, вони самі залежать від очікуваних та тих, що вже встановилися, значень цін; по-друге, ці прямі і зворотні зв'язки підпадають під вплив безлічі різноманітних соціально-економічних процесів і явищ. Система ринкових оцінок створює орієнтаційне поле для всіх економічних агентів, що обирають свої рішення стосовно виробництва і споживання у відповідності до ринкової кон'юнктури.

Недостатність у задоволенні якої-небудь суспільної потреби знаходить на ринку своє відображення в підвищенні ціни на відповідний товар, послугу, виробничий фактор, що, з однієї сторони, сприяє притоку ресурсів у виробництво і збільшенню пропозиції, а з іншої — зменшенню попиту. Надлишкова пропозиція призводить до падіння ціни з протилежними наслідками.

В дійсності подібні процеси відбуваються суттєво більш складно. Опису безпосередніх і відносно віддалених наслідків зміни попиту, пропозиції, цін на ринку присвячені численні економічні конструкції (павутиноподібна модель, модель Маршалла [3], модель Вальраса [4]).

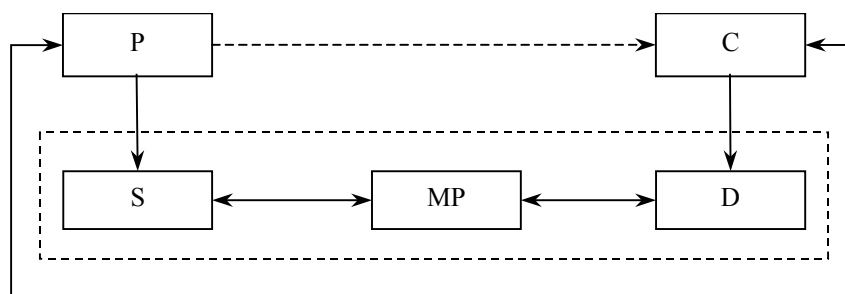

Рис. 4. Ринок, як регулятор системи суспільного виробництва

Одну зі спрощених схем дії ринку як регулятора системи суспільного виробництва наведено нами на рис. 4. Тут P — суспільне виробництво, S — пропозиція, C — суспільні потреби, D — попит, MP — ринкове ціноутворення, пунктирний контур виділяє власне ринковий механізм; пунктирною стрілкою позначено довгостроковий вплив виробництва на формування суспільних потреб, що залишається поза сферою короткострокового ринкового регулювання.

На схемі нами представлено тільки інформаційні потоки незалежно від того, що є носієм інформації: гроші, товар, відомості, що публікуються, і т.п.

З точки зору виробника ціна — сигнал зворотного зв'язку, який підтверджує або ж не підтверджує визнання його зусиль суспільством (перевищення попиту на пропозицією неминує позначитися на ціні; її зниження призводить до збитковості найменш рентабельних підприємств, що випускають дану продукцію і їх зупинки).

Ринок визначає, з однієї сторони, суспільно доцільні обсяги виробництва всіх видів продукції, а з іншої — гранично виправдані (суспільно необхідні) витрати, причому усі ці величини — як натуральні так і вартісні, — є взаємозалежними. Ринковий механізм регулювання, створює орієнтаційне поле подібно до «невидимої руки» (по А.Сміту). Воно начебто скеровує кожного агента господарювання до цілі, «яка зовсім і не входила до його намірів», але відповідає інтересам суспільства [5].

Ці властивості ринку мають місце, проте, лише за певних умов, найважливіша з яких отримала назву досконалої конкуренції: жоден з продавців не може вплинути на ринкову ціну варіюючи обсягом своєї пропозиції і жоден з покупців не може досягти того ж, змінюючи обсяг попиту. Тим самим постулюється не тільки відсутність монополізму як серед виробників, так і серед споживачів, але і «міноритарність» кожного економічного агента, що виключає можливість олігополістичної змови. На вільному ринку з досконалою конкуренцією всі економічні агенти є паритетними учасниками економічних відносин, а диференціація їх можливостей визначається лише економічними факторами.

У чистому вигляді ринкове регулювання ніколи не існувало на практиці, а вільний ринок з досконалою конкуренцією — не більше ніж теоретична модель (хоча і досить корисна), оскільки з найдавніших часів існували податки, митні збори і т.п. форми економічної діяльності держави. Вони формують вплив на стихійний ринковий механізм як у силу усвідомленості використання цих засобів, так і тому, що в таких видах діяльності держава виступає у ролі монополіста. Меркантилістська школа систематизувала ці форми і розробила рецепти напрямів і обсягу державних впливів на ринок, найдоцільніших для торгової буржуазії, ви-

ходячи з специфічного розуміння багатства (спочатку як накопичених запасів золота і срібла, потому — як надлишку товарів, що користуються попитом на зовнішньому ринку) [6].

Податки і митна політика виявилися різко диференційованими за напрямками господарської діяльності відповідно з цим розумінням, що, крім іншого, суттєво порушувало паритетність економічних агентів.

Класична школа глибоко осмислила роль ринку як регулятора суспільного виробництва і виступила з концепцією фрітрейдерства — вільної торгівлі за принципом *laissez faire* (від франц. *Laissez faire, laissez passer* — дозволяйте робити, хто що хоче, дозволяйте йти, хто куди хоче, тобто хай іде, як іде) — повного невтручання держави в господарське життя (за виключенням збирання коштів необхідних для функціонування самої держави) [7]. Проте розвиток ринку породжує сили, що руйнують ринкову систему: монополізм, нестійкість росту, надмірну соціальну диференціацію.

Теоретично існують два принципово відмінні шляхи покращення механізму управління суспільним виробництвом.

Перший шлях передбачає відмову від використання ринкового регулювання, заміну переважно стихійного механізму управління повністю усвідомленим, що здійснюється шляхом революційних перетворень. Система свідомого управління розвитком суспільного виробництва — централізоване планування, облік і контроль — виникає в результаті соціального проектування і реалізації відповідного проекту в життя упродовж перехідного періоду, коли ще зберігаються окремі елементи стихійності. Подальший розвиток управління повинен проходити суцільно свідомо з врахуванням змін, що відбуваються у виробничих силах та ін.

Спроба реалізації такої програми в СРСР і інших соціалістичних країнах не призвела до створення високопродуктивної господарської системи. Серед чисельних причин неефективності централізованого управління на базі державної власності, деякі досить суттєві можуть бути пояснені в рамках системного аналізу. Зокрема:

- по-перше, виробник втратив безперервно діючий зворотній зв'язок зі споживачем при переході до централізованого ціноутворення, суспільне визнання результатів виробництва було замінено бюрократичним схваленням, яке не може вмістити досить точне адекватне відображення суспільних інтересів і потреб;

- по-друге, підприємства, які є організованими системами, адаптувалися до широкого спектру управлінських впливів, що надходять, але ця адаптація лише підсилювала розузгодженість їх інтересів і потреб суспільства, що виникла після втрати зворотного зв'язку через ринкові ціни;

- по-третє, відчуження робітника від результатів праці, що ще більше зросло в умовах державної власності, недостатнє стимулювання, що все більше ослаблялося по мірі зниження ефективності економіки, і усунення підприємницької зацікавленості з господарського життя призвели до різкого скорочення значимості людського фактора як джерела різноманітності в управляючій системі;

- по-четверте, зменшилась керованість підприємств, тобто реагування на управляючі впливи в бажаному для управляючої системи напрямі, а посилення управляючих впливів (зокрема, підвищення жорсткості контролю і т.п.) пов'язане зі зростанням витрат на управління, що при відсутності високої віддачі тільки знижує результативність господарювання.

Другий шлях пов'язаний з доповненням ринкового механізму іншими регуляторами — частина з них впливає на сам ринковий механізм (заходи в царині податків, кредиту, фінансування, амортизаційної політики, впливу на ціноутворення та ін.), а інша частина — на відтворення нормальних умов його функціонування (насамперед — антимонопольне законодавство). Теоретичні розробки проблем державного регулювання ринкового розвитку були започатковані Дж. М. Кейнсом. Державний вплив на функціонування ринку вимагає досить строгого дозування, оскільки надзвичайно «затиснений» ринок ослабляє свою регулюючу функцію. Разом з тим, у ході розвитку ринково регульованого господарства в ньому виникають і розширюються сфери всередині яких домінують неринкові форми управління (найкрупніші з них — транснаціональні корпорації).

Управляючі впливи в економічній системі поділяються на прямі й опосередковані.

Прямі впливи спрямовані на конкретний об'єкт господарювання (а також на будь-який об'єкт з визначеної множини) і виражаються в нормативному встановленні показників, що фіксують значення яких-небудь характеристик даного об'єкту або меж зміни таких характеристик (фонд заробітної плати, продуктивність праці, прибуток, рентабельність та ін.). Такі впливи домінують у системах централізованого управління, причому головна роль відводиться лімітам споживання ресурсів і завданням по випуску продукції, що встановлюються

для кожного суб'єкту господарювання. Прямі управляючі впливи директивно обмежують множину можливих станів об'єкту управління.

Непрямі управляючі впливи ґрунтуються на використанні тієї обставини, що ланки соціально-економічної системи є такими, що самоорганізуються і спрямовують свій розвиток і функціонування відповідно до власних інтересів. Ці інтереси визначають вподобання кожної господарської ланки, кожного економічного агента. Проте, ці вподобання залежать від сукупності зовнішніх параметрів, серед яких у короткостроковому аспекті ключова роль належить ціновим показникам (ціни товарів і послуг, ставки податків, банківський процент і т.п.). Фіксація значень подібних параметрів і складає зміст непрямих впливів. Варіюючи такі значення, управляюча система не міняє множини можливих станів об'єкту управління, але орієнтує вподобання на цій множині (у випадку свідомого управління — відповідно до його цілі, тим самим сприяючи її досягненню). Всі ринкові і, більш широко, економічні засоби управління відносяться до непрямих. Будь-яка система управління в економічній сфері в тій або тій мірі використовує як прямі, так і непрямі впливи.

Література

1. У. Р. Эшби. Введение в кибернетику. — М.: КомКнига, 2006.
2. Н. Винер. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. — М.: Наука, 1968.
3. Маршалл А. Принципы политической экономии. — М.: Директ-Медиа, 2007.
4. История экономической мысли. Курс лекций. — М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ»; Издательство ЭКМОС, 1998.
5. Смит А. Исследование причин и природы богатства народов. — М.: Эксмо, 2007.
6. Шумпетер И. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1982.
7. История экономических учений / Под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. — М.: ИНФРА-М, 2010.
8. Немчинов В.С. Избранные произведения: Т. 3. — М.: Наука, 1967.

Статтю подано до редакції 02.02.11 р.

УДК 339.727.2:336.711 (477)

Осадчий Є. С.,
канд. екон. наук, старший викладач,
Осадча Т. І.,
здобувач,
кафедра менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО КАПІТАЛУ В БАНКІВСЬКУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

В статье рассмотрены теоретические вопросы международной экономической интеграции, проанализированы практические вопросы международной интеграции финансового капитала в банковскую систему Украины и предложен ряд регулятивных мероприятий по контролю его доступа.

Ключевые слова: интеграция, финансовая глобализация, международный капитал, иностранные инвесторы.

The theoretical questions of international economic integration are considered in the article, the practical questions of international integration of financial capital are analysed in the banking system of Ukraine and the row of regular measures is offered on his access control.

Keywords: integration, financial globalization, international capital, foreign investors.

У статті розглянуто теоретичні питання міжнародної економічної інтеграції, проаналізовано практичні питання міжнародної інтеграції фінансового капіталу в банківську систему України та запропоновано ряд регулятивних заходів по контролю його доступу.

Ключові слова: інтеграція, фінансова глобалізація, міжнародний капітал, іноземні інвестори.